

जुम्ली खस भाषामा रूपायन व्यवस्था

ओमप्रकाश आचार्य, पिएचडी.

उपप्राध्यापक, जुम्ला बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

Email: omacharya3851@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/jdl.v3i1.73861>

लेखसार

रूपायन भनेको शब्दको वाक्यमा प्रयोग योग्य प्रक्रिया हो । जुम्ली खस भाषाका शब्दहरूलाई प्रयोग योग्य बनाउने व्यवस्था कस्तो छ ? भन्ने सम्बन्धमा यस लेखमा अध्ययन गरिएको छ । यसमा नाम, सर्वनाम र विशेषणको रूपायन व्यवस्थाका बारेमा क्षेत्रगत भ्रमण अध्ययन विधिका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । जुम्ली भाषी वक्ताको भाषिक स्थलमा गएर वक्ताका भाषाको टेपरेकर्डरबाट सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययन गरिएको छ । जुम्ली भाषामा मौलिक प्रकृतिका शब्दहरू छन् जो नेपाली भाषाभन्दा भिन्नै छन् । पोइ पति, जोइ पत्नी, कुमल कम्बल, मान्ठ मान्छे, छोट्या केटो, मुँ म, मुइँले मैले, तो तँ प्रयोगगत शब्दहरू रहेका छन् । जुम्ली खस भाषामा रूपायन प्रक्रिया नेपाली भाषा सरह हुने गरेको छ । लिङ्गगत आधारमा केही भिन्नता छ । नाम, सर्वनाम र विशेषणमा हुने गरेको रूपायन व्यवस्थामा शब्द संरचनाका रूपले जुम्ली खस भाषा र नेपाली भाषामा भिन्नता छ । नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर, विभक्ति र कोटिकरका आधारले छ भने सर्वनामको रूपायन वचन, पुरुष, आदर र विभक्तिका आधारमा हुन्छ । विशेषणको रूपायन पनि लिङ्ग, वचन, आदर र विभक्तिका आधारमा हुने गर्दछ । यी सबै आधारमा भएको रूपायन प्रक्रियामा जुम्ली खस शब्द संरचनामा नेपाली भाषाभन्दा भिन्न रहेको छ ।

शब्दकुञ्जी : विकारी, अविकारी, नाम, सर्वनाम, विशेषण, विभक्ति

विषय परिचय

जुम्ली खस भाषा नेपालको कर्णाली प्रदेशको जुम्लामा बोलिन्छ । यसको पृष्ठभूमि ऐतिहासिक कालक्रम र भौगोलिक अवस्थाका आधारमा यो भारोपेली भाषा परिवारको शतम् वर्गान्तर्गत आर्यइरानेली वर्गको बाल्हीकी खसान्तर्गत पूर्वी पहाडी सिञ्जाली भाषा हो (अधिकारी, २०५६, पृ.९) । जुम्ला एक जिल्लाका रूपमा नामाङ्कित भएको यसैका आधारमा जुम्ली भाषा नेपालमा बोलिने भाषाको सूचीमा रहेको छ (भाषा आयोग, २०७८, पृ.२६) । नेपाली भाषाको विकासक्रम सिञ्जाली, पर्वते, गोर्खाली, नेपाली हुँदै विकसित भएको

छ । यो भाषा कर्णाली प्रदेशको जुम्ला जिल्ला लगायत मुगु, कालिकोट, हुम्ला, सुर्खेत, बाँके, बर्दिया, कैलाली

कञ्चनपुर जिल्लासम्म बोलिन्छ । मूल रूपमा जुम्ला जिल्लामा बोलिए पनि वक्ताको बसाइँ सराइका कारण देशका विभिन्न भूभागमा समेत जुम्ली खस भाषा बोलिन्छ । २०७८ को जनगणना अनुसार जुम्ली मातृभाषीहरूको सङ्ख्या ८५१ रहेको छ (भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७८, पृ. २६) । जुम्ली खस भाषाको व्याकरणिक पक्ष रूपायन व्यवस्थाका बारेमा यस अनुसन्धानात्मक लेखमा अध्ययन गरिएको छ । रूपायन व्याकरणिक कार्य कुनै भाषाको कुनै शब्दलाई वाक्यमा प्रयोगयोग्य बनाउने प्रक्रिया हो । साधारण अर्थमा भन्दा रूप चल्ने प्रक्रिया रूपायन हो । यसरी रूप चल्ने र नचल्ने गरी शब्दहरूलाई दुई वर्गमा विभाजन गरिएको छ । विकारी र अविकारी । यस सन्दर्भमा शब्दवर्ग अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषणको रूपायन व्यवस्थाका सम्बन्धमा यस लेखमा अध्ययन गरिएको छ ।

उद्देश्य

यस अनुसन्धानात्मक लेखको मुख्य उद्देश्य भनेको जुम्ली खस भाषामा रहेको रूपायन व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु हो । जुम्ली भाषामा रहेका रूपायन र त्यसको व्यवस्थाको अध्ययन गरिनु नै यस लेखको उद्देश्य हो ।

समस्याकथन

जुम्ली खस भाषामा रूपायन व्यवस्था कस्तो छ ? यो नै यस अध्ययनको मुख्य समस्या हो ।

औचित्य

जुम्ली खस भाषाको व्याकरणिक पक्षको अध्ययनमा रूपायन व्यवस्थाको अध्ययन गरिनु महत्वपूर्ण हुन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषणको रूपायन व्यवस्थाका बारेमा अध्ययन गरिनुले जुम्ली खस भाषाको रूपायन व्यवस्थाको बारेमा जानकारी लिन मद्दत पुग्दछ । यो नयाँ अध्ययन पनि हो । जुम्ली खसमा रहेको रूपायनको व्यवस्थाको अध्ययनले भाषामा हुने रूपायन व्यवस्थाको ज्ञान हुन्छ । यसले भाषा शिक्षण सिकाइमा समेत मद्दत गर्दछ । त्यसैले पनि यो लेख महत्त्वपूर्ण छ ।

परिसीमन

प्रस्तुत लेख जुम्ली खस भाषाको रूपायन व्यवस्थामा मात्र केन्द्रित रहेको छ । नाम, सर्वनाम र विशेषणको रूपायन व्यवस्थाका बारेमा आधारित भएर व्याकरणिक कोटिका आधारमा यसको अध्ययन गरिएको छ ।

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

जुम्ली भाषाका सम्बन्धमा समाज भाषिक सर्वेक्षण पनि भइसकेको छ । जुम्ली भाषाको वर्ण निर्धारण (२०७५), जुम्ली भाषाको शब्दसङ्कलन (२०७५), जुम्ली भाषाको इतिहास लेखन (२०७६) भाषा आयोग नेपालबाट भइसकेको छ । यी सबै पूर्वकार्यको पुनरावलोकन गरिएको छ । प्रस्तुत पूर्वकार्यहरू क्षेत्रगत रूपमा नै गएर सर्वेक्षण अध्ययन गरिएका हुन् । प्रस्तुत अध्ययनमा जुम्ली भाषामा रहेका वर्ण व्यवस्था : स्वरवर्ण, व्यञ्जनवर्ण र द्विस्वरवर्णगत व्यवस्थाका बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यसमा व्यञ्जनवर्ण ३० वटा, स्वरवर्ण ६ वटा, द्विस्वरवर्ण १० वटा रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसका साथै जुम्ली भाषाको आक्षरिक संरचना पनि प्रस्तुत गरिएको छ । रूपायन व्याकरणिक पक्ष हो । भाषामा रहेको रूपायन व्यवस्थाको अध्ययन भएकाले रूपायनको सैद्धान्तिक अवधारणा र जुम्ली खसमा रहेको रूपायन व्यवस्था नै यस अध्ययनको मुख्य केन्द्र हो । त्यसैले व्याकरणका पुस्तक, जुम्ली खस भाषाका अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन, जुम्ली खस भाषाका अनुसन्धानात्मक लेखको यस अध्ययनमा पुनरावलोकन गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गर्दा पुस्तकालय र क्षेत्र भ्रमण विधिको प्रयोग गरिएको छ । व्याकरणका सैद्धान्तिक पक्षका लागि सैद्धान्तिक पुस्तक, सन्दर्भ पुस्तकको अध्ययन र जुम्ली भाषी क्षेत्रमा गएर जुम्ली खस भाषी वक्ताले बोलेका कुराहरूको रेकर्डबाट सामग्री संकलन गरिएको छ । यसरी संकलन गर्दा कर्णाली प्रदेशको जुम्ला जिल्लाका आठवटा स्थानीय निकायमा क्षेत्रगत रूपमा नै गएर सामग्रीको संकलन अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसमा सोद्देश्यमूलक नमुना विधिको प्रयोग गरिएको छ, जसमा जुम्ला जिल्लाका आठवटा स्थानीय निकायबाट भाषिक सामग्री संकलन गरिएको छ जुम्ली भाषी वक्ता बृद्ध/बृद्धाबाट सामग्री संकलन गरिएको छ । जुम्ली भाषी वक्तासँग गरिएको कुराकानी, उनीहरूले गरेका कुराकानीका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । क्षेत्रगत भ्रमण गरिएको छ । जुम्ली खस भाषी सम्पूर्ण वक्ताहरू जनसंख्याका रूपमा छन् । प्राथमिक र द्वितीय स्रोत सामग्रीको प्रयोग गरी वर्णनात्मक र विवरणात्मक प्रक्रियाबाट अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनको विश्लेषण

रूपायन व्यवस्था

रूपायन प्रक्रिया कुनै शब्दलाई वाक्यमा प्रयोगयोग्य बनाउने प्रक्रिया हो (यादव र रेग्मी, २०५९, पृ. १५९) अर्को अर्थमा रूप चल्ने प्रक्रिया नै रूपायन प्रक्रिया हो । शब्दहरू भिन्न वर्गका हुन्छन्

यिनको वर्गीकरण अर्थ रूप र कार्यका आधारमा गर्न सकिन्छ। व्याकरणात्मक दृष्टिले अर्थभाव रूप, रूपभन्दा कार्यका आधारमा गरिएको वर्गीकरणलाई उपयुक्त मानिन्छ। शब्दहरूको रचना गर्ने एक महत्वपूर्ण प्रक्रिया रूपायन हो। एउटै शब्दको विभिन्न व्याकरणिककोटि वा धाराका आधारमा रूप चल्ने गर्दछ। यसमा रूपको रचना गर्दा रूप चल्ने वा रूप नचल्ने आधारमा शब्दलाई दुई वर्गमा राखिन्छ। जस्तै:

(क) विकारी (ख) अविकारी

रूप चल्ने तथा रूपमा परिवर्तन हुने अथवा विकार देखिनेलाई विकारी र त्यस्तो नहुनेलाई अविकारी भनिन्छ। विकारीभिन्न नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया र अविकारीभिन्न अन्य वर्गका सबै शब्दहरू पर्छन् (अधिकारी, २०६२, पृ.१९)। यहाँ जुम्ली र नेपाली भाषाका विकारी वर्गका शब्दहरूको रूपायन व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको छ। खास गरी नाम, सर्वनाम र विशेषणको रूपायन लिङ्ग वचन, पुरुष र आदरका आधारमा वर्णन गरिएको छ।

नामको रूपायन व्यवस्था

नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर र विभक्तिका आधारमा हुन्छ।

लिङ्गका आधारमा नामको रूपायन: नाममा लिङ्गगत प्रभाव पर्दछ। लिङ्ग शब्दगत, व्युत्पादनिक र रूपायनिक गरी तीन किसिमका छन्। शब्दमा लिङ्गबोधक सर्ग जोडिसकेपछि रूपायनका लागि आधारको निर्माण भएको हुन्छ।

शब्दगत: जुम्ली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग जनाउनका लागि छुट्टा छुट्टै शब्दहरूको प्रयोग भएको हुन्छ:

जुम्ली भाषाको पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा शब्दगत व्यवस्था

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
पोइ	श्रीमान्/पति	जोइ	श्रीमती/पत्नी
बोको	बोको	पाठी	बाखी
चडो	चरो	चडी	चरी
कुकुडो	कुखुरो	कुकुडी	कुखुरी
बल्ल	गोरु	गाई	गाई
व्याउलो	दुलाहा	व्याउली	दुलही
बोब	बाजे	बज्यू	बज्यै/हजुरआमा
थोरो	पाडो	थोरी	पाडी
कान्ठावा	काका	कान्ठीआमा	काकी
सहम्धी	सम्धी	सहम्धिनी	सम्धिनी
खसियो	क्षेत्री	खसिनी	क्षेत्रिनी
कुकुर	कुकुर	कुकुन्नी	कुकुर्नी

(क्षेत्रगत अध्ययन)

पोइको स्त्रीलिङ्गी जोइ बोकोका लागि पाठी, चडोको लागि चडी, कुकुडो का लागि कुकुडी, बल्लका लागि गाईजस्ता स्त्रीलिङ्गी रूप प्रयोग भएको छ। त्यस्तै गरी ब्याउलाका लागि ब्याउली, थोराका लागि थोरी, कान्ठाबा का लागि कान्ठीआमा, सहम्धी का लागि सहम्धिनी, खसियो का लागि खसिनी जस्ता स्त्रीलिङ्गका रूपको प्रयोग भएको छ। यी रूपहरू जुम्ली भाषामा पुलिङ्गका स्त्रीलिङ्ग भएकाले लिङ्गमा शब्दगत युक्ति हुन्।

व्युत्पादनात्मक: जुम्ली केही शब्दहरू व्युत्पादित भएर स्त्रीलिङ्ग भएको छ। व्युत्पादनका आधारमा जुम्ली भाषामा पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्ग बनेका उदाहरणहरू यसप्रकार उल्लेख छन् :

(अ) जुम्ली भाषा केही पुलिङ्ग शब्दका अन्तिममा आएको *अ* लाई *आ* मा परिवर्तन गरेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ। जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
कुमल	कमल	कुमला	कमला
छात्त	छात्र	छात्ता	छात्रा
सुशील	सुशील	सुशीला	सुशीला
विमल	विमल	विमला	विमला

कुमल, छात्त, सुशील, विमल मा आ थपिएर क्रमशः कुमला, छात्ता, सुशीला, विमला बनेर स्त्रीलिङ्ग बनेको छ।

(आ) जुम्ली भाषामा केही पुलिङ्ग शब्दका अन्तिममा आएको *आ* लाई *इ* मा परिवर्तन गरेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ। जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
छोट्या	केटो	छोट्टी	केटी

जुम्ली भाषामा छोट्याको आ पुलिङ्ग स्त्रीलिङ्ग हुँदा *इ* प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्गको निर्माण भएको छ।

(इ) जुम्ली भाषामा पुलिङ्ग शब्दका अन्त्यमा आएको *ओ* लाई *इ* मा परिवर्तन गरेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ।

जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
कुकुडो	कुखुरो	कुकुडी	कुखुरी
बाँछो	बाछो	बाछी	बाछी
विरलो	विरालो	विराली	विराली

जुम्ली भाषामा कुकुडो र बाछो मा इ कार वा प्रत्यय थपिएर पुलिङ्गबाट परिवर्तन भएर स्त्रीलिङ्ग निर्माण भएको छ ।

(ई) पुलिङ्ग शब्दका अन्त्यमा *नी* थपेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ, जस्तै

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
नाति	नाति	नातिनी	नातिनी

जुम्ली भाषामा नाति पुलिङ्गमा *नी* थपिएर नातिनी जस्ता स्त्रीलिङ्ग रूप बनेको हुन्छ ।

(उ) जुम्ली भाषामा पुलिङ्ग शब्दका अन्त्यमा *आनी* थपेर पनि स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ, जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
देवर	देवर	देउरानी	देवरानी
जेठी	जेठाजु	जेठानी	जेठानी

जुम्ली भाषामा *देवर*, *जेठी* मा *आनी* थपेर क्रमशः *देउरानी* *जेठानी* बनाएर स्त्रीलिङ्ग बनेको हुन्छ ।

(ऊ) जुम्ली भाषामा अकारान्त पुलिङ्गी शब्दका अन्त्यमा *नी* जोडेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ, जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
मास्टर	मास्टर	मास्टरनी	मास्टरनी
चोर	चोर	चोर्नी	चोर्नी
डाक्टर	डाक्टर	डाक्टरनी	डाक्टरनी
चन्डाल	चन्डाल	चन्डालनी	चन्डालनी

मास्टर, *चोर*, *डाक्टर* जस्ता पुलिङ्गी शब्दमा *इ/नी* थपिएर *नि* शब्दका रूपमा *मास्टरनी*, *चोर्नी* र *डाक्टरनी* *चन्डालनी* बनाएर स्त्रीलिङ्ग बनेको हुन्छ ।

(ऐ) जुम्ली भाषाका शब्दको अन्त्यमा *इनी* थपेर पनि स्त्रीलिङ्ग बनेको हुन्छ, जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
धामी	धामी	धमिनी	धमिनी
मालिक	मालिक	मालिकनी	मालिकनी

धामी, *मालिक* पुलिङ्ग शब्दमा *इनी* थपिएर स्त्रीलिङ्ग बनेको छ ।

(ओ) वान् आएका पुलिङ्गी शब्दमा *वती* जोडेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ, जस्तै:

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली

भगवान्	भगवान	भगवती	भगवती
धैर्यवान्	धैर्यवान	धैर्यवती	धैर्यवती
रूपवान्	रूपवान्	रूपवती	रूपवती
गुणवान्	गुणवान्	गुणवती	गुणवती

जुम्ली भाषामा *भगवान्, धैर्यवान्, रूपवान्, गुणवान्, पुलिङ्ग* शब्दमा *वती* जोडेर *भगवती, धैर्यवती, रूपवती र गुणवती* जस्ता स्त्रीलिङ्ग रूप बन्दछ ।

रूपायनिकः जुम्ली भाषामा पुलिङ्ग शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग व्यक्त गर्न निम्नानुसारको व्यवस्था छ, जस्तैः

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
छोट्या	केटो	छोट्टी	केटी
छोरो	छोरो	छोरी	छोरी
सहालो	सालो	सहाली	साली
भान्ज	भान्जा	भान्जी	भान्जी

छोट्या छोरो, सहालो, भान्ज लाई क्रमशः *छोट्टी, छोरी, सहाली, भान्जी* बनाइएको छ । यिनीहरूमा इ प्रत्यय लागेकाले रूपायन जस्ता देखिए पनि छुट्टै कोशीय रूपमा पनि आउन सक्ने भएकाले पूर्ण रूपायनभन्दा व्युत्पादन र रूपायनको सीमान्त जस्ता देखिएका हुन् ।

वचनका आधारमा नामको रूपायनः जुम्ली भाषा वचनव्यवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छः

(अ) जुम्ली भाषा एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था :

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
मान्ठ	मान्छे	मान्ठा	मान्छेहरू
डल्लो	डल्लो	डल्ला	डल्लाहरू
भेडो	भेडो	भेडा	भेडाहरू
केलो	केरो	केला	केराहरू

जुम्ली भाषाले *मान्ठ, डल्लो, भेडो, केलो* एकवचनका नाममा *मान्ठा, डल्ला, भेडा, केला* आकार भएर बहुवचनका रूपमा परिवर्तन गर्छन् ।

(आ) जुम्ली भाषाका नामको एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था निम्नानुसार हुन्छः

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
भिंगो	भिंगो	भिंगा	भिंगाहरू
डोको	डोको	डोका	डोकाहरू

ढुङ्गो	ढुङ्गो	ढुङ्गा	ढुङ्गाहरू
--------	--------	--------	-----------

जुम्ली भाषामा *भिङ्गो*, *डोको*, *ढुङ्गो* शब्दमा भएको ओकारान्त रूप, आकारान्तमा परिवर्तन भएर *भिङ्गा*, *डोका*, *ढुङ्गा* मा परिवर्तन भएर बहुवचन भएको छ। नेपाली भाषामा समेत ओकारान्त नामलाई आकारान्तमा परिवर्तन गरेर बहुवचन बनाउँदा 'हरू'को प्रयोग वैकल्पिक रूपमा हुने गर्दछ तर जुम्ली भाषामा भने ओकारान्त नामले आकारान्त भएर नै बहुवचनको भूमिका निभाएको हुन्छ।

आदरगत रूपायन: आदरका आधारमा जुम्ली भाषाको नामको रूपायन :

अनादर		आदर	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
भान्ज	भान्जो	भान्ज	भान्जा
छोट्या	केटो	छोट्या	केटा
भाउ	बच्चो	भाउ	बच्चा
व्याउलो	बेहुलो	व्याउला	बेहुला
छोरो	छोरो	छोरा	छोरा
भतिजो	भतिजो	भतिजा	भतिजा

जुम्ली भाषामा *भान्जले भान्जो र भान्जा* दुबैलाई बुझाएको छ। *छोट्या* नाम शब्दले *केटो र केटा* दुबैलाई जनाएको हुन्छ। *भाउ ले बच्चो र बच्चा* दुबैलाई बुझाएको हुन्छ। यसरी जुम्ली भाषाको नाममा आदर र अनादर रूप बुझाउने क्रममा फरक पाइँदैन तर कतिपय अवस्थामा भने व्याउलोले *बेहुलो व्याउला ले बेहुला* जनाएर अनादर र आदरको रूप बुझाएको हुन्छ। *छोरो* अनादर *छोरा* आदर, *भतिजो* अनादर *भतिजा* आदर भएर जुम्ली भाषाको र नेपाली भाषाको नाममा देखिने आदरगत रूपायन मा भिन्नता नरहेको स्थिति छ। नेपाली भाषामा *भान्जो, केटो, बेहुलो, छोरो, भतिजो* जस्ता अनादर रूपलाई *भान्जा, केटा, बेहुला, छोरा, भतिजा* आदरगत रूप प्रयोग गरिएको हुन्छ।

विभक्तिका आधारमा

वाक्यात्मक कार्यको अभिव्यक्तिका लागि नाम वर्णका शब्दले विभिन्न विभक्ति चिन्हहरू लिने गर्दछन्। कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान अपादान, अधिकरण आदि व्यक्त गर्ने नामले विभक्ति लिँदा ओकारान्त नाम आकारान्त हुन्छ। यी विभक्तिहरू प्रथमादेखि सप्तमीसम्मका हुन्छन्। विभक्ति नियमका दृष्टिले नामहरू सरल र तिर्यक गरी दुई किसिमका हुन्छन्। विभक्ति नलाग्ने र लागे पनि आकारान्त नहुने रूपलाई सरल र विभक्ति लागेपछि ओकारान्तबाट आकारान्त बदलिने रूपलाई तिर्यक मानिन्छ (अधिकारी, २०६७, पृ.१७७)। जुम्ली भाषामा नाममा विभक्तिको प्रयोगको अवस्था :

जुम्ली भाषाको नाममा विभक्तिको प्रयोगको अवस्था

सरल कारक	तिर्यक कारक
----------	-------------

जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
छोट्या	केटो	छोट्याले, छोट्यामई	केटाले, केटामा
डोको	डोको	डोकामि	डोकामा
बाख्रो	बाख्रो	बाखाकन	बाखालाई
कुलो	कुलो	कुलाबाटि	कुलाबाट
छोरो	छोरो	छोराकन	छोरालाई
घर	घर	घरो	घरको
ग्वालो	गोठालो	ग्वालाले, ग्वालाको ग्वालामी	गोठालाले, गोठालाको गोठालामा

(क्षेत्रगत अध्ययन)

छोट्या मा विभक्ति लाग्दा कुनै पनि परिवर्तन नभई छोट्याले भएको छ। डोको मा मी विभक्ति डोकामी भएर परिवर्तन भएको छ। बाख्रो, कुलो, छोरो मा क्रमशः कन, बाटी, कन विभक्ति लागेर बाखाकन, कुलाबाटि, छोराकन भएको छ। घर मा ओ विभक्ति जोडिदा घरो भएको छ। ग्वालो मा ले, को, मि विभक्ति जोडिएर ग्वालाले, ग्वालाको, ग्वालामि भएको छ। यसरी जुम्ली भाषामा सरल र तिर्यक मा छुट्टा छुट्टै रूप कहीं पाइन्छ त कहीं पाइँदैन। जुम्ली भाषामा विभक्ति लाग्दा केही अपवाद वाहेक तिर्यकीकरण भएको छ।

नेपाली भाषामा विभक्ति लागेर केटाले डोकामा बाखालाई, कुलाबाट, छोरालाई भएको छ। घर मा विभक्ति लागेर घरको र गोठालो मा विभक्ति लागेर गोठालाले, गोठालाको गोठालामा भएको छ। यसरी नेपाली भाषामा नाममा विभक्तिको प्रयोग हुँदा तिर्यकीकरण भएको छ।

(ख) जुम्ली भाषाको सम्बोधनमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ:

जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
छोट्या	केटो	ए छोट्या	ए केटा
आमा	आमा	ए आमै	ए आमा
बाबा	बाबा	ए बाबै	ए बुबा/बाबा
कान्ठा	कान्छा	ए कान्ठा	ए कान्छा
भाइ	भाइ	ए भाइलै	ए भाइ

(ग) जुम्ली भाषकामा न प्रत्यय लिने कृदन्तीय क्रियामा :

जुम्ली भाषा	नेपाली भाषा
नुखानाले (नुखानु+ले)	नखानाले (नखानु+ले)
बइन्याको (बइनु+को)	बस्नाको (बस्नु+को)
नुआयाले (नुआउनु+ले)	नआएकाले (नआएको+ले)

दिया भयाले (दिनुभयाले)	दिनु भएकोमा (दिनु भएको+मा)
पड्या भयाले (पड्नुभयाले)	परेकोले (परेको+ले)
पायाकन (पाउनु+कन)	पाएकालाई (पाएको+लाई)

नुखानु+ले, बइनु+को, नुआनु+ले, दिनुभया+ले, पड्नुभया+ले, पाउनु+कन मा विभिन्न विभक्तिको प्रयोग भएर तिर्यकीकरण भएको छ। नेपाली भाषाको नामको रूपायन विभक्ति नियमको आधारमा भएको छ।

कोटिकरका आधारमा नामको रूपायन व्यवस्था : कोटिकरका आधारमा जुम्ली भाषा :

जुम्ली	नेपाली
तीन जुना छोरा	तीन जना छोरा
तीन जुनि छोरी	तीन जना छोरी
दुई डिगा गाई	दुई ओटा गाई
तीन माछा/चार चडा	तीनओटा माछा (चारओटा चरा)

जुम्ली भाषामा छोरा (पु.) र छोरी (स्त्री.) का लागि फरक फरक जना र जुनि कोटिकरको प्रयोग भएको छ। गाई मानवेतर प्राणी हो। यसमा भने फरक खालको डिगा भन्ने कोटिकरको प्रयोग भएको छ। त कतिपय अवस्थामा कोटिकरको प्रयोग नै नभएको अवस्था छ। तीन माछा, चार चडा यसरी जुम्ली भाषामा मानवीयअन्तर्गत पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका आधारमा कोटिकरमा समेत लिङ्गगत प्रभाव परेको छ। मानवेतर र मानवीय प्राणीमा प्रयोग हुने कोटिकरबीच भिन्नता छ। नेपाली भाषामा मानवीय नाममा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा एउटै कोटिकर प्रयोग हुने गर्दछ भने मानवीय र मानवेतर बिच भेद छ। नेपाली भाषामा मानवीयका लागि जना र मानवेतरका लागि ओटाको प्रयोग गरिएको हुन्छ।

सर्वनामको रूपायन व्यवस्था

सर्वनामको रूपायन पुरुष, वचन, आदर र कारक (विभक्ति)का दृष्टिले हुने गर्दछ। (लम्साल, २०६९, पृ.११३)। सर्वनाममा निम्नानुसारको वचनगत व्यवस्था छ :

वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन व्यवस्था

प्रथम पुरुष: कुनै कुरा भन्ने/बोल्ने/लेख्ने वक्ता वा लेखक आफैलाई बुझाउने पुरुष नै प्रथम पुरुष हो। कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो (अधिकारी, २०६२, पृ. ८८)।

प्रथम पुरुषलाई वक्तासन्दर्भ पनि भनिन्छ (अधिकारी, २०६२, पृ. ८९)। जुम्ली भाषामा प्रथम पुरुषको वचन व्यवस्था निम्नानुसार छ :

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली

मु	म	हामी	हामी
मुइँले	मैँले	हामीले	हामी(हरू)ले

जुम्ली भाषामा *मु* एकवचन हो भने *हामी* बहुवचन हो । यी दुवै प्रथम पुरुष सर्वनाम हुन् । जुम्लीमा मुइँले एकवचन हो भने नेपाली भाषामा *म* र *हामीले* प्रथम पुरुष बुझाउँछ । यहाँ *म* एकवचन हो भने *हामी* बहुवचन हो । नेपाली भाषामा बहुवचन बोधक 'हरू' प्रत्यय जोडिन्छ ।

द्वितीय पुरुष: श्रोता सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई द्वितीय पुरुष सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६२, पृ. ८९) । द्वितीय पुरुषमा वचनव्यवस्था निम्नानुसारको छ :

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
तो/तुमी	तँ/तिमी/तपाईँ	तुमी	तिमीहरू/तपाईँहरू

तो/तुमीले एकवचन द्वितीय पुरुष बुझाउने गर्दछ । सिँजाली भाषिकामा *तुमीले* नै द्वितीय पुरुष बहुवचनको रूप हो । नेपाली भाषामा *तँ, तिमी, तपाईँ* जस्ता एकवचन र *तिमीहरू तपाईँहरू* रूप द्वितीय पुरुषका सर्वनाममा हुन् ।

तृतीय पुरुष: अन्य सन्दर्भ वा वक्ता र श्रोता बाहेकको कथ्य विषयवस्तु जनाउने सर्वनामलाई तृतीय पुरुष सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६२, पृ. ९०) । सर्वनाममा तृतीय पुरुषले वक्ता र श्रोताभन्दा बाहेकको अर्को तेस्रो मानिस वा विषयलाई बुझाउँछ ।

(अ) मानवीय सन्दर्भमा जुम्ली भाषामा तृतीय पुरुषको निम्नानुसार छ :

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
यो/त्यो	यो/त्यो	यी/ती	यिनीहरू/तिनीहरू
उ	ऊ	उनी	उनीहरू

जुम्ली भाषामा *यो, त्यो* र *उ* एकवचन जनाउने, मानवीय सन्दर्भमा प्रयोग हुने तृतीय पुरुषवाची शब्द हुन् भने बहुवचन बुझाउँदा *यी/ती, उनी* सार्वनामिक शब्दको प्रयोग हुने गर्दछ । नेपाली भाषामा *यो, त्यो* र *ऊ* एकवचन तृतीय पुरुष हुन् भने *यिनीहरू* र *उनीहरू* बहुवचनबोधक शब्द हुन् ।

(आ) अमानवीय सन्दर्भमा तृतीय पुरुषको वचनव्यवस्था :

एकवचन		बहुवचन	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
यो	यो	यी	यिनीहरू
त्यो	त्यो	ती	तिनीहरू

जुम्ली भाषामा *यो* र *त्यो* ले एकवचन जनाउने गर्दछ भने *यी* र *ती* ले बहुवचन जनाउने गर्दछ ।

आदरका आधारमा सर्वनामको रूपायन: आदरलाई एक तहबाट अर्को तहमा परिवर्तन गर्नु आदरका आधारमा रूपान्तरण गर्नु हो । आदर द्वितीय तथा तृतीय पुरुषका सर्वनाम तथा क्रियापदबाट संकेतित हुन्छ । आदर र अनादरका तह प्रथम पुरुष बाहेक द्वितीय पुरुष मा त, तिमी, तपाईं र हजुरमा तृतीय पुरुषमा ऊ, उन, उहाँ, ताँ, आफू प्रयुक्त हुने क्रियाका रूपहरूमा प्रयोग हुने गर्दछ । जस्तै:

अनादर		सामान्य		उच्च		उच्चतर	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
तो	तँ	तुमी/तुम्मो	तिमी	आपु	तपाईं	ताँ	हजुर
ऊ	ऊ	उनी	उनी	याँ	उहाँ	-	

जुम्ली भाषाको सर्वनाममा आदरका आधारमा रूपायन हुँदा *तो* अनादर हो भने *तुमी/तुम्मो*, *ताँ* सामान्य र उच्च आदर हुन् । यसरी *ऊ* अनादर हो भने *उनी*, *याँ* सामान्य र उच्च आदर हुन् । जुम्ली भाषामा उच्चतर आदरको प्रयोग हुँदैन । उच्च आदरमा समेत आपु ताँ र याँ शब्दको प्रयोग भएको हुन्छ । यस भाषामा *तो* को *तुमी/तुम्मो* र *ऊ* को *उनी* रूपायन भएको छ । नेपाली भाषामा सर्वनामका आदरगत विविध रूपहरू प्रयोग हुन्छन् ।

विभक्तिका आधारमा सर्वनामको रूपायन: सर्वनाममा विभक्तिको प्रयोगले कार्य सम्पादनमा सघाउ हुन्छ । यसरी सम्पादन गर्ने कर्ता, कर्म, करण आदि कार्यका आधारमा विभक्ति हुन्छन् । वाक्यमा कारकीय सम्बन्धको अभिव्यक्तिका लागि विभक्तिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छन् । सरल कारक विभक्तिबिना मूल रूपमा अभिव्यक्त हुने गर्दछ, भने तिर्यक् कारक रूप परिवर्तन एवम् विभक्ति उपयोगी भएर आउने गर्दछ ।

सर्वनाममा विभक्तिको प्रयोग अवस्था

सरल		तिर्यक्	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
मु	म	मुइँले	मैले/मेरो
हामी	हामी	हाम्मो	हाम्रो
तो/तुमी	तँ/तिमी/तपाईं	तोइले/तेरो/तिम्मो/तुम्मो	तैले/तेरो/तिम्रो
यो	यो	यइले/यिनुले/यइकन	यइकन/यसले/यिनले/यसलाई
ऊ/त्यो/ती	ऊ/त्यो/ती	उइले/त्यैमाथि/तिनुले	उसले/त्यसमाथि/तिनले
जो	जो	जइमाथि	जसमाथि
को	को	कइमाथि	कसमाथि

(क्षेत्रगत अध्ययन)

मु मा विभक्ति लागेपछि *मुइँले* भएको छ । *हामी*, *तो*, *तुमी* मा विभक्ति लागेर *हाम्मो*, *तोइले*, *तेरो*, *तिम्मो* मा परिवर्तन भएको छ । *यो*, *ऊ*, *त्यो*, *ती* मा विभक्ति लागेर *यइले*, *यिनुले*, *यइकन*, *उइले*, *त्यैमाथि*,

तिनुले, तिनुकन मा परिवर्तन भएको छ। जुम्ली भाषामा जो र को मा विभक्तिको प्रयोग भएर जइमाथि र कइमाथि मा परिवर्तन हुने गरेको छ। यसबाट जुम्ली भाषाको सर्वनाममा विभक्ति लागेर तिर्यकीकरण भएको हुँदा मानक नेपाली भाषामा म सर्वनाममा विभक्ति लाग्दा मैले तँ, हामी मा विभक्ति लाग्दा तैले, हाम्रो त्यस्तै गरेर यो, उ, मा विभक्तिको प्रयोग हुँदा यइले, उइले मा परिवर्तन भएको हुन्छ। जो, को मा विभक्ति लाग्दा जसमाथि, कसमाथि भएर सार्वनामिक तिर्यकीकरण भएको छ।

विशेषणको रूपायन व्यवस्था

विशेषणको रूपायन खास गरी लिङ्ग, वचन, आदर र विभक्तिका आधारमा हुन्छ।

लिङ्गका आधारमा विशेषणको रूपायन व्यवस्था : लिङ्गका आधारमा विशेषणको रूपायन व्यवस्था निम्नानुसार छः

विशेषणमा लिङ्गगत व्यवस्था

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
राम्मो/राम्डो	राम्रो	राम्मी/राम्डी	राम्री
ठुलो	ठुलो	ठुली	ठुली
नानो	सानो	नानी	सानी
भुरो	दुब्लो	भुरी	दुब्ली
कानो	कानो	कानी	कानी
बोधो	बहिरो	बोधी	बहिरी
कालो	कालो	काली	काली
गोरो	गोरो	गोरी	गोरी

(क्षेत्रगत अध्ययन)

राम्रो/राम्डो र राम्मी/राम्डी ले राम्रो, राम्री जनाएको छ भने जुम्ली भाषामा ठुलो र ठुलीले नेपाली भाषामा पनि ठुलो र ठुली बुझाउँछ। नानु र नानीले सानो र सानी भन्ने बुझाउँछ। भुरो र भुरीले नेपाली भाषाको दुब्लो र दुब्ली बुझाउँछ। कानो र कानीले नेपाली भाषाको कानो र कानी नै बुझाउँछ। जुम्ली भाषाको बोधो र बोधीले मानक नेपाली भाषामा बहिरो र बहिरी बुझाउँछ। जुम्ली भाषाको कालो र काली एवम् गोरो र गोरीले नेपाली भाषाको कालो, काली र गोरो, गोरी बुझाउने गरेका छन्। यसरी जुम्ली भाषामा विशेषण शब्दमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग जनाउने रूपहरू कहीं समान त कहीं फरक-फरक देखिन्छन्। विशेषण शब्दमा जुम्ली भाषामा विभेद पाइन्छ। जुम्ली भाषामा विशेषण शब्दमा पनि लिङ्ग भेद छ। राम्रोको राम्री, ठुलो को ठुली, सानो को सानी, दुब्लो को दुब्ली, कालो को काली, गोरोको गोरी भएर लिङ्गगत रूपायन भएको छ। जुम्ली भाषा र नेपाली भाषाका विशेषण शब्दको लिङ्गका आधारमा रूपायन हुने व्यवस्था समान छ।

वचन/आदरका आधारमा विशेषणको रूपायन व्यवस्था : वचन/आदरका आधारमा जुम्ली भाषामा विशेषणको रूपायन यसप्रकार छ :

एकवचन/अनादरार्थी		बहुवचन/आदरार्थी	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
राम्मो/राम्डो	राम्रो	राम्मा/राम्डा	राम्रा
नानो	सानो	नाना	साना
कालो	कालो	काला	काला
भुरो	दुब्लो	भुरा	दुब्ला

राम्मो/राम्डो एकवचन अनादर हो भने राम्मा/राम्डा बहुवचन आदर हो । नानो, कालो, भुरो एकवचन अनादर विशेषण शब्द हुन् भने यिनैको रूपायन भएर नाना, काला, भुरा बहुवचन आदरयुक्त विशेषण हुन् । यसमा ओकारान्तले एकवचन अनादर बुझाउँछ, भने आकारान्तले बहुवचन आदर जनाउने गर्दछ । नेपाली भाषाको विशेषणमा पनि एकवचन अनादर हुँदा ओकारान्त हुने गर्दछ, भने बहुवचनमा आकारान्त हुने गर्दछ । वचन र आदरका आधारमा विशेषण पदको रूपायन हुने प्रक्रियामा समानता रहेको छ, भने शब्दमा भिन्नता रहेको छ । जुम्ली भाषामा बहुवचनको प्रयोग हुँदा 'हरू' हुँदैन भने नेपालीभाषामा हरू को प्रयोग हुन्छ ।

विभक्तिका आधारमा विशेषणको रूपायन: विभक्तिका आधारमा विशेषणमा देखिने रूपायन यसप्रकार छ :

विशेषणमा विभक्तिको अवस्था :

सरल कारक		तिर्यक कारक	
जुम्ली	नेपाली	जुम्ली	नेपाली
राम्मो/राम्डो	राम्रो	राम्मा/राम्डा	राम्रा
भुरो/भुरी	दुब्लो	भुरा	दुब्ला
नानो	सानो	नाना	साना
मोटो	मोटो	मोटा	मोटा
अल्को	अग्लो	अल्का	अग्ला

(क्षेत्रगत अध्ययन)

जुम्ली भाषामा राम्मो/राम्डो, भुरो/भुरी, नानु, मोटो, अल्को मा विभक्तिको प्रयोग भएर राम्मा/राम्रा, भुरा नाना मोटा, अल्का भएर तिर्यकीकरण भएको छ । नेपाली भाषामा पनि राम्रो दुब्लो सानो, मोटो, अग्लो विशेषणमा पनि तिर्यकीकरण भएको छ ।

निष्कर्ष

जुम्ली खस भाषाको रूपायन व्यवस्था नेपाली भाषाको सरह देखिएको छ । लिङ्गगत आधारमा केही भिन्नता छ । नाम, सर्वनाम र विशेषणमा हुने गरेको रूपायन व्यवस्थामा शब्द संरचनाका रूपले जुम्ली खस भाषा र नेपाली भाषामा भिन्नता छ । नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर, विभक्ति र कोटिकरका आधारले छ भने सर्वनामको रूपायन वचन, पुरुष, आदर र विभक्तिका आधारमा हुन्छ । विशेषणको रूपायन पनि लिङ्ग, वचन, आदर र विभक्तिका आधारमा हुने गर्दछ । यी सबै आधारमा भएको रूपायन व्यवस्थाले जुम्ली खस भाषाको शब्दगत संरचना नेपाली भाषाभन्दा भिन्न रहेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

- अधिकारी, नन्दीप्रसाद (१९९८), *नेपाली तथा हिन्दीकी शब्द, शब्द रूप प्रक्रिया*, विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, भारत : डा.भीमराघव अम्बेकर विश्वविद्यालय ।
- अधिकारी, सूर्यमणि (२०५६), *नेपाली भाषाको इतिहास*, भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०४६), *कारकीय व्यवस्थाको अध्ययन*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालय ।
- ... (२०६२), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, ओमप्रकाश (२०६५), *सिँजाली भाषिका र मानक नेपाली भाषाको वाक्यतत्वगत व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- ... (२०६७), *सिँजाली भाषिका र यसको वाक्यतत्वगत विचरण*, *मधुपर्क* (वर्ष ४३, अङ्क ५०१) काठमाडौँ : गोरखापत्र संस्थान ।
- आचार्य, राजेन्द्रकुमार (२०६०), *केन्द्रीय नेपाली शब्दकोश*, विवेकशील प्रकाशन ।
- ओझा, रामनाथ र गिरी, मधुसूदन (२०६२), *भाषाविज्ञान*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- खनाल, पेशल (२०६८), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- खनाल, मोहनप्रसाद (२०६८), *नेपाली भाषाका हजार वर्ष*, राइनो पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- गौतम, देवीप्रसाद र चौलागाईँ, प्रेमप्रसाद (२०७०), *भाषाविज्ञान*, पाठ्यसामग्री प्रकाशन ।
- जोशी, सत्यमोहन (२०२८), *कर्णाली लोक संस्कृति र इतिहास*, खण्ड १, नेराप्रप्र ।
- तिमित्सना, मोहनप्रसाद (२०५९), *नेपाली र संस्कृत भाषाका कालको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रिवि ।
- तिवारी, गोपालनिधि (२०३०), *नेपाली भाषाको बनोट*, नेराप्रप्र ।

- तिवारी, भोलानाथ (१९९६), *तुलनात्मक भाषाविज्ञान*, मोतीलाल बनारसी ।
- देवकोटा, रत्नाकर (२०२८), *जुम्लेली शब्दसङ्ग्रह*, नेराप्रप्र ।
- ... (२०५९), मष्टो, *प्रज्ञा*, अर्द्धवार्षिक, वर्ष ३३, अङ्क ९७, कार्तिक-चैत ।
- पाण्डे, गोविन्दप्रसाद (२०६८), *कर्णाली क्षेत्रका देउडा पेचिला प्रश्न र उत्तर*, *स्पन्दन* (वर्ष १, अङ्क १), जुम्ला बहुमुखी क्याम्पस ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०६७), *पाँचसय वर्ष*, साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५६), *नेपाली वाक्य व्याकरण*, एकता बुक्स ।
- बन्धु, चूडामणि (२०२८), *कर्णाली लोक संस्कृति*, भाषा खण्ड ४, नेराप्रप्र ।
- ... (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७४), *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी शर्मा, गणेशप्रसाद (१९८६), *नेपाली रूपरचना और हिन्दी से उसका सामीप्य*, बोधगम्यता, विधावारिधि शोधप्रबन्ध, भारत : मध्य विश्वविद्यालय ।
- भाषा आयोग (२०७७/२०७८), *वार्षिक प्रतिवेदन : भाषा आयोग*, शङ्खमूल, काठमाडौं ।
- मुखपत्र (२०६८), *जिल्ला विकास योजना*, जुम्ला : जिल्ला विकास समिति ।
- यात्री, पूर्णप्रकाश (२०५३), *नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांसा*, एकता प्रकाशन ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी, भीमनारायण (२०५९), *भाषाविज्ञान*, न्यू हीरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- रिमाल, प्रदीप (२०२८), *कर्णाली लोक संस्कृति साहित्य सङ्गीत र कला*, खण्ड ५, नेराप्रप्र ।
- रोकाया, के.बि. (२०६७), *खस भाषा, सयपत्री* (पूर्णाङ्क २१), नेराप्रप्र ।
- लम्साल, रामचन्द्र (२०६९), *नेपाली भाषा र व्याकरण*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश र अन्य (२०६९), *सामान्य भाषाविज्ञान*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज र लुँड्टेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०५०), *शोधविधि*, साभा प्रकाशन ।
- शाही हर्कबहादुर र अन्य (२०७५), *जुम्ली भाषाको वर्णनिर्धारण*, भाषा आयोग नेपाल ।
- ... (२०७५), *जुम्ली भाषाको शब्दसङ्कलन*, भाषा आयोग नेपाल ।
- श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (१९९७), *भाषाविज्ञान : सैद्धान्तिक*, राधा कृष्ण प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, विहारीकृष्ण (२०२८), *कर्णाली लोक संस्कृति, दियार गाउँका ठकुरीहरूको जनजीवन*, नेराप्रप्र ।

To Cite this Article [APA Style, 7th Edition]:

आचार्य, ओमप्रकाश (2024). जुम्ली खस भाषामा रूपायन व्यवस्था. *Journal of Durgalaxmi*, 3(1), 290–305. <https://doi.org/10.3126/jdl.v3i1.73861>